

Het industrieel erfgoed van de bloembollencultuur

JAN BEENAKKER

De bloembollenstreek tussen Haarlem en Wassenaar dankt haar naam aan de explosieve groei van de bloembollenteelt en -handel tussen 1850 en 1940. In deze jaren zijn zowel binnen de dorpen zelf, verscholen in de veel voorkomende lintbebouwing, als in het open veld honderden bollenschuren voor het drogen van bloembollen gebouwd. De kwaliteit van de bloembol is namelijk grotendeels afhankelijk van een goede controle over de droogtemperatuur. De bollenschuur speelt daarom een hoofdrol in de geschiedenis van de bloembollenstreek. Naarmate de kennis over de bolbehandeling toenam, veranderden bouw en inrichting van de bollenschuren. Tussen 1850 en 1940 ontwikkelde zich zodoende in de streek een kenmerkende bebouwing van speciale bedrijfspanden. Vele daarvan kennen een rijke architectuur waarin uiteenlopende stromingen te herkennen zijn.

De tulp is het belangrijkste bolgewas van de Nederlandse bloembollenteelt (Beenakker, 2000). De populariteit van deze bolbloem is beeldbepalend voor ons land geworden. Daarnaast kennen we onder meer hyacinten, narcissen, irissen, lelies, krokussen, sneeuwkllokjes en gladiolen. Veel mensen denken dat Nederland het thuisland van de tulp is. Het heeft echter tot het einde van de 16e eeuw geduurd voordat de Nederlanders de tulp leerden kennen. De herkomst van de tulp moet worden gezocht in de steppen en hoogvlakten van West- en Centraal-Azië en in de streek langs de zuidelijke kusten van de Kaspische en Zwarte Zee. Waarschijnlijk in de 11e eeuw is in Perzië en Turkije een begin gemaakt met het kweken en kruisen van in het wild aangetroffen tulpen. In de 16e eeuw nam de tulp in de Turkse paleistuinen een vooraanstaande plaats in.

De eerste tulpen werden door de Vlaming Ougier Ghislain de Busbecq in het midden van de 16e eeuw naar West-Europa gebracht. De Busbecq was de keizerlijke gezant van Ferdinand I aan het hof van sultan Suleiman II in Constantinopel. Hij schonk een aantal tulpenbollen aan Charles de l'Escluse (Carolus Clusius, 1526-1609) die de leiding had over de keizerlijke kruidentuin in Praag en later in Wenen. Nadat Clusius in 1593 tot honorair hoogleraar in de plantkunde aan de Universiteit van Leiden was benoemd, bracht hij tulpenbollen (of zaad) mee naar ons land.

Omstreeks 1600 kwam op kleine schaal de commerciële tulpenteelt in de omgeving van Haarlem op gang. De Haarlemse kwekers legden zich vooral toe op bijzondere soorten en nieuwe kleurvariaties. Zij trachtten zoveel mogelijk bontgekleurde tulpen te kweken. Vooral gevlamde en gestreepte soorten met spitse vormen waren erg in de mode. Pas in de vorige eeuw is ontdekt dat deze soorten tulpen leden aan een virusziekte. Tegenwoordig noemen we deze tulpen de 'Rembrandt tulpen' omdat zij op vele bloemstillevens van Hollandse meesters (onder meer Jan Brueghel de Oude, Bosschaert en De Gheyn) voorkomen.

Sindsdien is Nederland het centrum van de tulpenteelt. Een aantal Haarlemse bloemisten was gespecialiseerd in de teelt van hyacinten en narcissen. De handel in hyacinten stond lange tijd in de schaduw van de tulpenhandel. Daarin kwam verandering toen in het midden van de 18e eeuw Madame de Pompadour de hyacint officieel onder haar bescherming nam. Jaarlijks betrok zij van de Haarlemse kwekerijen duizenden hyacintenbollen die in de Franse paleistuinen werden gepoot. Dankzij haar belangstelling werd de hyacint een rage bij de Europese elite en verdrong de tulp als modebloem naar de tweede plaats.

Het is hier niet de plaats om op de ups en downs van de bloembollencultuur in te gaan, maar we kunnen vaststellen dat tot in het begin van de

De bollenschuur aan de Dorpsstraat 62b in Warmond dateert uit ongeveer 1860. De begane grond werd oorspronkelijk gebruikt als turfschuur. De eerste verdieping en zolder vormden één geheel en stond volgestapeld met

alleen maar stellingen met loopplanken erop om bij de bollen te komen. In 2003 is de schuur met provinciale monumentensubsidie gerestaureerd tot twee woningen.

19e eeuw de teelt kleinschalig was en gericht op een klein, maar vermogend koperspubliek (Beenakker, 1993, pp. 79-82). Vanaf het midden van de 19e eeuw werden bloembollen meer en meer een massaproduct en kwamen zij binnen het bereik van mensen met een kleine beurs. De bloembollenteelt maakte daardoor een ongekende groei door. De kleine kwekerijen rondom Haarlem konden de toenemende vraag niet meer aan en de bedrijvigheid breidde zich met name in zuidelijke richting uit met als centra Lisse, Sassenheim, Noordwijkerhout en Hillegom. Later volgden ook Noordwijk, Voorhout, Katwijk, Oegstgeest, Rijnsburg en Warmond. In de loop van enkele jaren professionaliseerde de bedrijfstak. Het hoogtepunt van de bloembollencultuur lag in de jaren 1920. Er werden

steeds grotere bedrijfsgebouwen en villa's voor rijk geworden kwekers neergezet. Met de economische crisis, gevolgd door de Tweede Wereldoorlog, kwam een voorlopig einde aan de lucratieve bloembollencultuur. Pas in de jaren 1950 zou de bedrijfstak opnieuw tot grote bloei komen.

DE TEELT EN OPSLAG VAN BLOEMBOLLEN

Bij de verkoop van bloembollen gaat het om twee groepen consumenten. De eerste groep bestaat uit liefhebbers die voor de tuin de zogenaamde 'droge' bollen in een tuincentrum of uit de prijskrant van een postorderbedrijf kopen. Het probleem van de droogverkoop is natuurlijk dat de koper alleen bloembollen in handen krijgt, maar nog geen idee heeft welke

bloem er in de bol verborgen zit. Vandaar dat voor de handel de droge bollen in zakjes met schitterende afbeeldingen van bloeiende bolgewassen worden verpakt.

De tweede groep bestaat uit kwekers die de bollen gebruiken voor de productie van snijbloemen buiten het seizoen. Deze kwekers worden 'broeiers' genoemd. Door gebruik te maken van verwarmde kassen en koelcellen kunnen zij de bloei van het gewas vervroegen of verlaten. Veel bloembollen bloeien in het voorjaar. Door de mechanische klimaatbeheersing kunnen de broeiers echter tulpen, hyacinten en narcissen programmeren en bijvoorbeeld met Kerstmis in de winkel brengen. Andere bolbloemen zoals lelies en irissen kunnen eveneens in hun bloei versneld of vertraagd worden, zodat zij op Pasen, moederdag of bij andere bijzondere gelegenheden op de markt kunnen worden aangeboden.

De kwaliteit van een bloembol is niet alleen afhankelijk van de teeltomstandigheden, maar vooral ook van de wijze waarop ze worden opgeslagen en gedroogd. Het teeltproces is sterk seizoensgebonden. In de tijd vóór de mechanisering was het werk op het land zeer arbeidsintensief. De arbeiders waren dagenlang op het land bezig: de schaftschuurtjes die hier en daar nog in het bollenland te vinden zijn, zijn daar de stille getuigen van (Bultink, 2004, pp. 43-47). Tulpen bijvoorbeeld worden in september-oktober gepoot en vervolgens wordt het bollenland winterklaar gemaakt. De percelen worden met een laag riet of stro afgedekt om de bollen tegen kou te beschermen. In het vroege voorjaar worden de bollenvelden van het dekstro ontdaan en dan gaat het snel. Zodra de tulpen bloeien, worden de bloemen boven aan de steel afgesneden (gekopt). Het blad en de stengels blijven staan want hieruit haalt de bol voedsel. Als het loof is afgestorven worden ze gerooid. Dat gebeurt tussen half juni en half augustus. Na het rooien wordt de oogst naar de schuur gebracht om een aantal 'schuurhandelingen' te ondergaan. Daar worden de bollen gedroogd,

gepeld, schoongemaakt, gesorteerd, verpakt en voor verzending gereed gemaakt.

In het midden van de 19e eeuw bestonden nauwelijks bedrijven die in de bollenteelt waren gespecialiseerd. Meestal ging het om gemengde bedrijven. Vanwege de enorme winsten gingen tuinders, veehouders en akkerbouwers maar ook wel middenstanders met een stukje grond massaal in de bollen. Goed ingerichte bollenschuren waren er nog niet. Na de oogst werden de bollen op de zolder van de koestal of gewoon thuis in de slaapkamer onder het bed te drogen gelegd. Soms ook werden hiervoor bestaande landbouwschuren gebruikt. In de streek staan nog enkele schuren uit de begintijd van de commerciële bloembollenteelt die getuigen van multifunctioneel gebruik. Bijvoorbeeld de combinatie koetshuis, potstal of turfschuur op de begane grond met op de eerste verdieping opslagruimte voor bloembollen.

De bolbehandeling was primitief: de kwekers wisten nog weinig van de droogwijze en de geschikte temperaturen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in die beginperiode een groot deel van de oogst lag weg te rotten als gevolg van schimmel en vocht.

Naarmate de jaren verstreken ontstonden overal in de regio bedrijven die in de teelt en met name de behandeling van de bloembollen waren gespecialiseerd. Door slechte ervaringen wijs geworden begrepen de kwekers dat tijdens de opslag een goede ventilatie noodzakelijk is. Daarvoor waren bollenschuren nodig die in de eerste plaats bestemd waren om de bloembollen op een juiste manier te drogen. Dat betekende dat temperatuur en luchtvochtigheid goed moesten worden geregeld. Een extra complicatie daarbij is dat de optimale bewaarconditie voor elk bolgewas weer anders is. De typische bollenschuur was geboren.

DE EERSTE BOLLENSCHUREN

De toenemende kennis over de bolbehandeling laat zich aflezen uit de bouw van bollenschuren (Van Goor en Nizet, 1994). Meer nog dan de

teeltomstandigheden in het veld werd de schuur het middelpunt van de bloembollenteelt (Popma, 1998). In de beginjaren van de grootschalige bollenteelt (1850-1890) werden voornamelijk houten bollenschuren gebouwd. Zij stonden tot de opkomst van de vrachtauto altijd langs een zandsloot waarover destijds per platbodem de bollen werden vervoerd. De eerste schuren waren klein en niet duurzaam. In de streek resteren nog maar weinig houten bollenschuren. Deze dateren overigens niet uit de beginperiode, maar zijn latere vervangers van eerder gebouwde schuren. De eerste schuren waren eenvoudige gebouwtjes met één en een enkele keer twee bouwlagen onder een zadeldak, gedekt met Oudhollandse pannen. De gevels bestonden uit houten planken die gepotdekseld, dus schuin over elkaar horizontaal waren aangebracht. Dikwijls werden die groen geverfd. In een enkel geval werd de voorgevel versierd met eenvoudi-

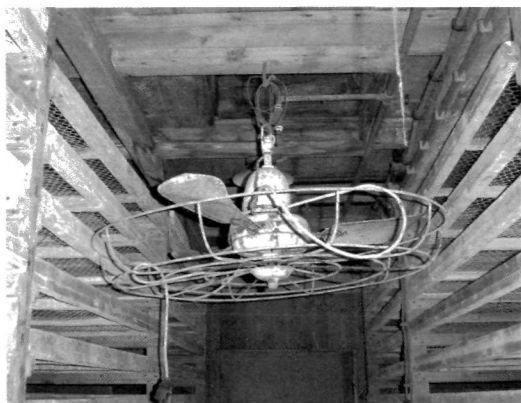
ge windveren. Om de bollen te drogen werden in de gevels op regelmatige afstand ramen en zogenaamde droogdeuren aangebracht ten behoeve van een natuurlijke ventilatie. Bij warm weer werden de deuren en ramen eenvoudigweg tegen elkaar opengezet om het te laten doorwaaien en als het te koud werd weer gesloten. In de zomer werden de ruitjes veelal witgekalkt om de zon buiten te houden. Wanneer de temperatuur in de schuur te laag werd, werd – ook in de zomer – de kachel aangemaakt. Tot in de jaren 1920 zijn bij kleine kwekers houten schuren in gebruik geweest. Betrekkelijk gave voorbeelden van dergelijke schuren staan aan de zuidkant van Hillegom en in het centrum van Noordwijk.

Binnen stonden stellingen waarop de bloembollen te drogen werden gelegd. Dit opslagsysteem is lange tijd een kenmerkend onderdeel van het interieur van een bollenschuur geweest. Een

Houten bollenschuur aan de St. Jeroensweg 11 in Noordwijk-Binnen. In de zijgevel op regelmatige af-

stand openslaande ramen en in de voorgevel droogdeuren (foto Gemeente Noordwijk).

Interieur van een stellingschuur uit 1906 (foto M. Popma).

stelling bestaat uit staanders en planken waarin de bollen los of in gaasbakken werden neergelegd. Veelal maakten deze houten droogrekken deel uit van de constructie van de schuur. Men spreekt dan van zogenaamde stellingschuren. Naarmate er in de bollen beter verdiend werd, ontstond de behoefte aan grotere en duurzamere schuren. Tussen 1890 en 1900 werd hout als bouw materiaal steeds meer door steen vervangen. De bollenschuren werden in het algemeen tweehoog, waarbij zich onder de kap ruimte voor opslag van bollen bevond. Voor het dak werd de mansardekap toegepast, genoemd naar de Franse architect François Mansart. Dit is een dakvorm met een knik er in. Hierdoor ontstond, vergeleken met het zadeldak, meer opslagruimte onder de kap. Door de opstijgende warmte was het onder de kap natuurlijk warmer dan in de rest van de schuur. Op zolder werden dan ook de bollen die de meeste warmte nodig hadden te drogen gelegd. Evenals bij de houten schuren werden op regelmatige afstand in de gevels deuren en ramen aangebracht ten behoeve van een natuurlijke luchtcirculatie. Een enkele keer werden de gevels gedecoreerd met eenvoudig siermetselwerk. Vanaf circa 1910 kwamen er schuren met platte daken. Dit leverde in vergelijking met het zadeldak en het mansardedak meer opslagruimte op. Bovendien kon

bij een plat dak beter worden geventileerd omdat de hele bovenste verdieping kon worden voorzien van droogdeuren en ramen.

HET GEWAS LIGT IN DE SCHUUR

Een grote naam in het hyacintenvak is die van Nicolaas Dames (1862-1920), kweker te Lisse. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van de moderne bollencultuur en de ontdekker van het zogeheten prepareren van bollen. Dames constateerde dat hyacinten uit Zuid-Frankrijk in Nederland vroeger bloeiden. Dat bracht hem op het idee van temperatuurbeïnvloeding. Was het mogelijk een bol voor de gek te houden? Hij heeft uitgebreide proeven met temperatuurbehandelingen uitgevoerd met als doel de bloei van hyacinten te vervroegen. Hoewel de techniek om hyacinten binnen op glas of op de pot enkele maanden in bloei te vervroegen (de vroegbloei) al bekend was, ging dat nog al eens mis. Zijn praktijkproeven met warmtebehandeling, ondersteund door wetenschappelijk onderzoek, leidden tot betere resultaten. Voor deze warmtebehandeling, het prepareren, richtte Dames klimaatcellen in. Dat waren speciale, afgescheiden ruimten in de schuur waar de temperatuur nauwkeurig kon worden geregeld. In 1910 was het zo ver dat hij hyacinten kon leveren die met Kerstmis in bloei stonden. De geprepareerde bol kon zijn opmars beginnen. Vandaar de geveleugelde uitspraak van Dames: *Het gewas ligt in de schuur.*

Zijn innovatieve ideeën werden al spoedig door andere kwekers overgenomen. Overal in de bloembollenstreek werden de bouw en de inrichting van de bollenschuren aangepast om de hyacinten en andere bolgewassen de juiste temperatuurbehandeling te kunnen laten ondergaan. In de schuren werden klimaatcellen met centrale verwarming en koelinstallaties gebouwd teneinde een optimale beheersing van het binnenklimaat te bereiken. Afhankelijk van de soort en de bestemming van de bol kan de vereiste temperatuur variëren van -1°C tot 34°C . We zien tegelijkertijd dat het uiterlijk van de

Voorhout, Jacoba van Beierenweg 75-77, Bollenschuur geflankeerd door twee woningen: één voor de eigenaar

en één voor de schuurbaas. Gebouwd in Neo-Renaissancestijl. Rijksmonument (foto J.W. Guldemond).

bollenschuren sterk gaat veranderen. In tegenstelling tot de jaren daarvoor diende het binnenklimaat zo min mogelijk beïnvloed te worden door de buitentemperatuur. Openslaande deuren en ramen waren niet meer nodig om het schuurklimaat te regelen. In een aantal gevallen kregen de bestaande schuren stalen ramen die hermetisch konden worden gesloten. Of de oude deur- en raamopeningen werden met baksteen dichtgemetseld. Er werden nu schuren gebouwd van een omvang die tot dan toe onbekend was. Het waren 'bollenburchten' van architecten die schuren ontwierpen in de heersende bouwstijlen en architectuurstromingen van de jaren twintig: Jugendstil, Amsterdamse School, Haagse School, Art Deco, Nieuwe Zakelijkheid, Eclecticisme enzovoorts. Iedereen mocht weten dat het de kwekers goed ging. Er kwam aandacht voor ornamenten en detaillering. In tegenstelling tot de sobere eerste schuren werd nu de naam van het bedrijf pontificaal op de gevel aangebracht: geschilderd, in tegels

of in reliëf. In de nieuwe schuren met drie of zelfs vier bouwlagen werden helemaal geen deuren en ramen meer in de gevel aangebracht, maar alleen ventilatieroosters ten behoeve van de luchtcirculatie. Dit nieuwe type bollenschuur werd vanwege het gesloten uiterlijk oneerbiedig 'droogdoos' genoemd.

WWW.BOLLENSCHUREN.NL

Ooit stonden er naar schatting 1500 bollenschuren in de streek. Na de Tweede Wereldoorlog verloren de traditionele bollenschuren, als gevolg van de mechanische klimaatbeheersing, in toenemende mate hun functie en werden vervangen door eenvoudig te klimatiseren, moderne standaardbedrijfshallen. Als gevolg van schaalvergroting zijn ook veel ondernemingen opgeheven. Daardoor zijn veel schuren en bollengrond verdwenen. De vrijkomende grond werd meestal voor woningbouw bestemd. In de bloembollenstreek wint het idee veld, dat de overgebleven circa 200 historische bollenschu-

ren het industrieel erfgoed van de bloembollencultuur vormen en cultuurhistorisch waardevolle elementen in het karakteristieke landschap van de Duin- en Bollenstreek zijn. Wat molens zijn voor Kinderdijk zijn schuren voor de bloembollenstreek.

Het Museum voor de bloembollenstreek 'De Zwarte Tulp' richtte in 1996, het Jaar van het Industrieel Erfgoed, de projectgroep 'Behoud en herbestemming bollenschuren' op. De projectgroep zet zich in voor dit streekeigen cultureel erfgoed en onderzoekt hoe een aantal karakteristieke bloembollencomplexen voor het nageslacht kan worden behouden. Er worden plannen ontwikkeld om bestaande schuren te restaureren. De projectgroep beschikt over een eigen website (www.bollenschuren.nl). Daarop is allerlei informatie over bollenschuren en het project te vinden. Uitgangspunt is dat voor schuren die hun functie verliezen een nieuwe functie gezocht zal moeten worden. Dankzij de projectgroep heeft een aantal bollenschuren tegenwoordig de status van beschermd monument. Met gemeenten en schuureigenaren wordt gezocht naar concrete herbestedingsmogelijkheden (Bestemmingswijziging oude bollenschuren, 1998). Steeds meer eigenaren blijken bereid hun schuur een tweede leven als woning, kantoor, atelier of kleinschalig bedrijf te gunnen.

Industrial heritage of bulb growing

The Bloembollenstreek (literally: bulb culture region) between Wassenaar and Haarlem derives its name from the rapid growth of bulb culture and bulb trade in this area between 1850 and 1940. Bulb quality depends much more on the methods of drying and storing the bulbs than on the way they are grown. Therefore buildings used for drying and storing bulbs play an essential role in the bulb industry. The construction and design of these buildings changed through the years as

knowledge of the drying process and optimal storing conditions increased. From open wooden sheds with natural air circulation they evolved into closed buildings with air conditioning. The wealth of the farmers is apparent from their large houses and extensive bulb sheds. Many of these sheds disappeared as the scale of bulb culture increased. A conservation committee (www.bollenschuren.nl) tries to protect the remaining ones, as they are an important part of the industrial heritage and landscape of the Bloembollenstreek.

NOOT

De foto's bij dit artikel zijn beschikbaar gesteld door het Project Behoud en Herbesteding Bollenschuren en gemaakt door M. Bultink, J.W. Guldemond, M. Popma en J. Warmenhoven.

LITERATUUR

- BEENAKKER, J.J.J.M. (1993). Lisse op de grens van droog en nat. De bewoningsgeschiedenis en landschapsontwikkeling van een dorp in de Bloembollenstreek tot omstreeks 1900. Lisse, Stichting Dever.
- BEENAKKER, J.J.J.M. (2000). Nederland Japan. Vier eeuwen bloembollencultuur. Lisse, Museum de Zwarte Tulp.
- BESTEMMINGSWIJZIGING OUDE BOLLENSCHUREN (1998). Cultuurhistorisch onderzoek, Register Bollenschuren, Bouwkundig onderzoek, Marktanalyse, Agrarische inventarisatie en Juridisch onderzoek. Lisse, Museum De Zwarte Tulp.
- BULTINK, M. (2004). Schaftschuurtjes in verval. In: Hangkouserieën, jaargang 12, februari, pp. 43-47.
- GOOR, N. VAN, EN L. NIZET (1994). De architectuur van de bloembollencultuur. In: Monumenten van een nieuwe tijd. Jaarboek Monumentenzorg, pp. 110-118. Zwolle/Zeist, Waanders Uitgevers / Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- POPMA, M. (1998). Beelden van bollenschuren. Het cultureel erfgoed van de Bloembollenstreek 1850-1940. Lisse, Museum de Zwarte Tulp.